

Portret van Lodewijk Pincoffs op vermoedelijk veertigjarige leeftijd. Collectie Gemeentearchief Rotterdam.

Pincoffs

Van succesvol koopman tot fraudeur

Inleiding

Pincoffs. Lodewijk, 52 jaar oud, geboren en laatstelijk woonachtig te Rotterdam, mede-directeur van de Afrikaansche Handelsvereniging, lengte 1.70 meter, rond gezicht, donker grijzend haar, sluwe oogopslag, hoog voorhoofd, gebogen neus, kleine mond, ronde kin, langzaam en lijsig pratend; bijzondere eigenschappen: licht schommelende loop, veroorzaakt door lichaamsomvang die ook zichtbaar is aan nek en handen: kleding: in de regel donker.

Zo luidde het signalement dat het *Algemeen Politieblad* publiceerde na de vlucht van de Rotterdamse joodse koopman Lodewijk Pincoffs op 14 mei 1879.¹ Justitie zocht niet zomaar een fraudeur, maar een schurk die niet alleen de financiële wereld voor tonnen had opgelicht, maar ook menig burgerman van zijn spaarcen-tjes had beroofd. Pincoffs hield de eer niet aan zichzelf. Want dan zou hij zich volgens sommigen door het hoofd hebben geschoten en niet voor zijn schuldeisers op de loop zijn gegaan. Zijn stadgenoten zouden deze gluiperige daad niet snel vergeten noch vergeven.

Pincoffs liet een verslagen stad achter, vol afkeer over een man die gedurende bijna twee decennia het zakelijke, politieke en culturele leven in Rotterdam had gedomineerd. Even daarvoor hadden de Rotterdammers hem aanbeden vanwege zijn verdiensten voor de snel groeiende provinciestad. Dankzij Pincoffs' doortas-tende optreden, raakte de ontwikkeling van een nieuw havengebied op Rotter-dams linker Maasoever – de Eerste Kop van Zuid – in een stroomversnelling begin jaren zeventig. Niet de burgemeester, maar Pincoffs was voorzitter van de 'Uitvoerende Commissie' die het kroningsfeest voor het vijfentwintigjarig regeringsjubileum van koning Willem III in Rotterdam voorbereidde. Op 21 mei 1874 legde Willem III de eerste steen voor de bouw van de Maasbrug, de vitale verbinding tussen de oude en de nieuwe havenstad. De Koning overhandigde

hem bij die gelegenheid het commandeurskruis in de Orde van de Eikenkroon en die dag zongen zijn stadgenoten hem toe: 'Heil Pincoffs'.² Drie jaar later viel de geridderde Pincoffs van zijn voetstuk; hij werd een van Rotterdams meest verguisde personen. Hij schreef niet alleen lokale geschiedenis. Door zijn malversaties en vlucht werd hij een nationale zondebok, een van de grootste financiële oplichters van de negentiende eeuw. Pas toen zag het bedrijfsleven de noodzaak in van de onafhankelijke accountant. Geschiedschrijvers van de accountancy zijn het erover eens dat de Pincoffsaffaire hun beroepsmogelijkheden aanzienlijk heeft bevorderd.³

Pincoffs is, kortom, een ideale figuur voor een themanummer van de *De Negentiende Eeuw*, gewijd aan leugens en bedrog. 'Pincoffs zal geschiedenis maken als een van de grootste fraudeurs uit de Rotterdamse zakenhistorie, maar gebrek aan visie kan hem niet worden verweten. Hij heeft deze stad in de vaart der volkeren opgestuwd en voorgoed gebroken met de stoffige rederijkerstraditie. Het heeft hem echter alles en meer gekost.' Zo schetste romancier Jaques Post meer dan een eeuw na zijn vlucht Pincoffs' snelle opkomst en diepe val: van succesvol koopman tot fraudeur.⁴ Pincoffs werd bij verstek tot acht jaar veroordeeld. In Amerika kwam Pincoffs niet echt meer aan de bak. Hij handelde in sigaren en stichtte in Chicago een sigarenfabriek die ook faillieerde (zie afb. op p. 36). Weinig succesvol keerde Pincoffs terug naar New York, waar hij op 28 september 1911 in armlastige omstandigheden stierf.

Pincoffs: 'La providence de Rotterdam'

De in 1827 in Rotterdam geboren Lodewijk Pincoffs was een zoon van Abraham Levy Pincoffs (1743-1846), handelaar in manufacturen en lotenverkoper, en Roosje Polak (1786/87-1828). Na diverse handelopleidingen gevolgd te hebben, vestigde zoon Lodewijk zich als zelfstandig koopman in Rotterdam. Toen hij in 1851 huwde met Esther Raphaël (1827-1901) was hij inmiddels een succesvol ondernemer.⁵ Op 22-jarige leeftijd richtte hij samen met zijn zwager Henry Kerdijk de firma Kerdijk en Pincoffs op die aanvankelijk vooral in verfstoffen handelde en later uitgroeide tot een groot bedrijf dat met eigen schepen handel dreef op de toen nog nauwelijks ontwikkelde zuidwestkust van Afrika. Deze handelsonderneming was lange tijd een van de succesvolste ondernemingen in Afrika.⁶ In zijn verhoor voor de Hoge Raad in 1879 schetste zijn zwager Kerdijk de ontstaansgeschiedenis als volgt:

Mijn zwager was een knappe man. Hij kwam op het idee een Afrikaansche zaak te beginnen. Mijn broer – Lodewijk [PvdL] – was in Engeland geweest en had een paar van die huizen bezocht die is toen naar Afrika gegaan en op kleine schaal zijn wij begonnen, met medewerking van de Engelsche regeering, aan de Congomonding.⁷

De maatschappij zette in deze monding een groot aantal factorijen op, die op menig buitenstaander, zoals H.M. Stanley, diepe indruk maakten. De ontdekkingsreiziger was minder te spreken over de wijze waarop de spiritualiën van de negotie gastvrij stonden uitgesteld. Jenever behoorde namelijk naast manufacturen, kruit en geweren tot de belangrijkste exportproducten in ruil waarvoor de grondnoten, palmpitten, palmolie, ivoor, koffie, cacao en dergelijke naar Rotterdam werden verscheept. In 1867 zetten Pincoffs en Kerdijk de handelsonderneming om in de commanditaire vennootschap Afrikaansche Handelsvereniging die twee jaar later een beursgenoteerde onderneming werd.

Mede door zijn ondernemingszin had Pincoffs het in Rotterdam ver geschopt. Hij had zich als een van de weinige buitenstaanders toegang verschaft tot het tamelijk besloten Rotterdamse koopliedennetwerk. Zoals Maureen Callahan in haar studie *The harbor barons* laat zien, toonde dit netwerk in de eerste helft van de negentiende eeuw de kenmerken van een familieregering, vergelijkbaar met een achttiende-eeuwse vroedschap. De machtspositie manifesteerde zich niet alleen in de gemeenteraad. Lange tijd bezette een beperkt aantal families ook de sleutelposities in commerciële organisaties, zoals de Kamer van Koophandel, en dezelfde families bepaalden via genootschappen het culturele klimaat van Rotterdam.⁸ Callahan laat zien dat buitenstaanders slechts met moeite toegang hadden tot het gesloten politiek-commerciële blok. Zoveel mogelijk volgden zonen hun vaders op of werden zwagers en neven geselecteerd voor belangrijke bestuursfuncties op politiek en commercieel gebied. De familieregering zorgde voor hechte banden tussen de Rotterdamse notabelen, maar die kwamen de stad niet altijd ten goede. De clanvorming vormde een grote hinderpaal voor modernisering van de havenstad.

De Rotterdamse koopman beschermde zijn economische en sociaal-culturele positie hardnekkig, uit vrees dat modernisering van de stedelijke verkeers- en handelsinfrastructuur een einde maakte aan zijn bevoorrechte status. De traditionele stapelmarkthandelaar verzette zich tegen liberalisering van de Rijnvaart – een noodzakelijke voorwaarde voor ontwikkeling van het transitoverkeer met het Duitse achterland –, maar ook tegen de aanleg van een Rijnspoorverbinding met Duitsland. Het behoudende deel van de Rotterdamse kooplieden spande zich alleen in voor aanleg van een nieuwe vaarweg naar zee. De Maas voor Rotterdam verzandde al geruime tijd en de havenstad was alleen nog maar zigzaggend te bereiken, via het Goereese Gat tussen Goeree en Voorne of de route via het Brouwershavense Gat. Ook een traditioneel koopman raakte brodeloos als zijn stapelgoederen Rotterdam niet meer konden bereiken. Pas door aanleg van de door waterstaatkundige Pieter Caland ontworpen Nieuwe Waterweg verwierf Rotterdam een snelle en betrouwbare vaarroute met de zee na 1880. De traditionele Rotterdamse koopman had toen al plaatsgemaakt voor een nieuwe moderne ondernemer.⁹

Tafelstuk bestaande uit een in zilver uitgevoerde olifant op een glazen schaal, ondersteund door een ebbenhouten sokkel. Dit tafelstuk kreeg het echtpaar Pincoffs aangeboden bij hun 25-jarig huwelijksfeest in 1876. Collectie Historisch Museum, Rotterdam.

Tot het derde kwart van de negentiende eeuw verliep de modernisering van de stad uiterst langzaam. Zelfs nadat de liberale vlag in 1848 werd gehesen, duurde het nog bijna twee decennia alvorens hervormers de overhand hadden. Jongere leden van de elite steunden politieke en technologische vernieuwingen, maar zij traden uiterst behoedzaam op omdat zij niet het risico wilden lopen hun banden met de hechte gemeenschap te verliezen. Ook wie zich tot de progressieve liberalen rekende, verloor zelden de materiële voordelen verbonden aan het traditionele koopmanschap uit het oog. In de jaren zeventig ging een meerderheid van het politiek-commerciële establishment overstag. Een belangrijke rol in dit proces was weggelegd voor Lodewijk Pincoffs, die spoedig inzag dat hij zijn fortuin niet moest laten afhangen van de club traditionele kooplieden die onvoldoende oog had voor de verworvenheden van de nieuwe tijd. Hij zocht aansluiting bij zakenvrienden uit de elite die Rotterdam graag wilden moderniseren door kansen te benutten die het sterk industrialiserende Duitse achterland in toenemende mate bood. Zij maakten op hun beurt gebruik van Pincoffs' talenten om als relatieve buitenstaander politieke druk uit te oefenen.

In 1856 werd Pincoffs op zijn 28ste jaar benoemd tot lid van de gemeenteraad, en bekleedde daar de enige zetel die voor een joodse Rotterdammer beschikbaar was. Pincoffs werd spoedig een van de grote beloften van de jonge liberale kiesvereniging Orde, in 1853 voortgekomen uit de politieke crisis rondom de Aprilbeweging. Deze beweging bracht protestants Nederland in stelling tegen het grondwettelijke recht op vrijheid van kerkinrichting, dat het herstel van de rooms-katholieke hiërarchie mogelijk maakte. In Rotterdam richtte het anti-Thorbeckianisme zich in het bijzonder tegen de liberale *Nieuwe Rotterdamsche Courant*. Deze krant, in 1844 voor het eerst als dagblad verschenen, verdedigde de staatkundige hervormingen van de liberaal Thorbecke en trok vooral een lezerspubliek dat zich kon vinden in de vorming van een moderne liberale staat, waar politiek mondige burgers het voor het zeggen hadden. De conservatieve Rotterdammers, die in hoofdzaak de *Oude Rotterdamsche Courant* lazen – de tegenhanger van wat zij toen zagen als een recalcitrante *NRC* – voelden zich in hun bestaan bedreigd en richtten een kiesvereniging op: 'Vaderland en Koning'.

De Rotterdamse liberalen wilden een einde maken aan het chaotische politieke klimaat dat na de Aprilbeweging in de Maasstad was ontstaan en richtten de kiesvereniging 'Orde' op. Orde groeide uit tot de belangrijkste liberale vereniging in Rotterdam en vervulde een sleutelrol in de modernisering van de stad na 1850. Pincoffs voerde de liberalen aan die de stedelijke verkeers- en handelsinfrastructuur wilden moderniseren: vrijhandel, een vrije Rijnvaart en voorts opheffing van preïndustriële handelsbelemmeringen naast de ontwikkeling van nieuwe havengebieden naar het voorbeeld van de London Docks.

De ijdele Pincoffs, op zoek naar roem en machte, benutte zijn kansen. Zonder

toegang tot de vooraanstaande Rotterdamse sociaal-culturele clubs en verenigingen zou Pincoffs' invloed minder groot zijn geweest. Hij ambieerde niet alleen het lidmaatschap, maar ook bestuursfuncties bij maatschappelijke en culturele instellingen van naam. In 1850 werd Pincoffs toegelaten tot *Frederic Royal*, de meest prestigieuze vrijmetselaarsloge van Rotterdam, waarin vele vooraanstaande liberalen elkaar troffen. Vanzelfsprekend voelde hij zich aangetrokken tot de deftige Koninklijke Nederlandsche Yachtclub, waarvan hij in 1865 lid werd, terwijl hij anderhalf jaar eerder al was toegetreten tot de Handelssociëteit, een algemene bibliotheek voor de elite die in zich in toenemende mate toelagde op berichten en literatuur voor de Rotterdamse handel en scheepvaart. Vrijwel alle sociëteiten en instellingen openden de deuren voor hem. Alleen Grote Sociëteit Amicitia, 'verzamelplaats van onze Rotterdamsche aristocratie', zoals een waarnemer het in 1854 uitdrukte, bleef voor Pincoffs gesloten.¹⁰ Op principiële gronden liet dit bolwerk van de Rotterdamse koopman geen joden toe. Wat Pincoffs ook probeerde, de sociëteit wenste voor hem geen uitzondering te maken.

Voor uitbreiding van zijn zakelijke netwerk steunde hij op zijn zakenvriend Marten Mees, een van de leidende figuren in het Rotterdamse ondernemersnetwerk, firmant van het toonaangevende Rotterdamse kassiershuis R. Mees & Zoonen. Pincoffs behoorde bijvoorbeeld in 1863 tot de oprichters van de Nederlandsch-Indische Gasmaatschappij. In 1866 werd hij op voordracht van Marten Mees tot commissaris bij de Rotterdamsche Bank benoemd. In 1869 trad hij op als een van de stimulators voor de totstandkoming van de Nederlandsch Amerikaansche Stoomvaart Maatschappij, beter bekend als Holland-Amerika Lijn. In 1872 verwierf hij een zetel in de Eerste Kamer. Rotterdam had hem graag afgevaardigd voor de Tweede Kamer, maar daar had Pincoffs geen belangstelling voor. Een aanbod voor een ministerschap legde hij eveneens naast zich neer. De ironie van de geschiedenis is dat hem tot twee keer toe de portefeuille van financiën werd aangeboden. Pincoffs stond begin jaren zeventig in het centrum van maatschappelijk, economisch en sociaal-politiek Rotterdam, waar hij als *la providence de Rotterdam* bekend werd.¹¹

Sommige vooraanstaande Rotterdamse families hadden grote moeite met de positie van Pincoffs die zij in de eerste plaats als een parvenu zagen. De familie Van Stolk, een vooraanstaand en met de familie Mees door huwelijken nauw verbonden geslacht van hout- en graanhandelaren, wantrouwde Pincoffs. De Van Stolks waren een uitzondering in Rotterdam. Zijn zaken- en politieke vrienden associeerden zich in het openbaar graag met Pincoffs, zolang zij hem konden gebruiken. Intiemere vriendschappen bleven een zeldzaamheid. De dames van zijn zakenvrienden rekenden Pincoffs niet tot een aangenaam gezelschap. De vrouw van Marten Mees schreef haar vriendin Marie Muller-van

Rijckevorsel, de echtgenoot van de vooraanstaande 'zeehandelaar', Hendrik Muller:

Gij weet niet, hoe moeyelijk die omgang met Pincoffs is. Deftige diners om hem op te vragen geven wij niet. Zij weten natuurlijk best, hoeveel prettige kennissen wij hebben. En voelen dat zij eigenlijk afgestooten worden, overal waar men Pincoffs niet nodig heeft.¹²

Ongetwijfeld viel Pincoffs' gedrag en overdreven uiterlijk vertoon bij de stijve, overwegend protestantse Rotterdamse deftige families niet in smaak. Marten Mees en zijn vrouw voelden zich niet op hun gemak op het zilveren huwelijksfeest van de familie Pincoffs in 1876.¹³ Het feest duurde zes dagen en eindigde met een groot vuurwerk op Katendrecht waar hij evenals Marten Mees een buitenhuis bezat. Het echtpaar Pincoffs werd overladen met geschenken, waaronder een protserig, duur in zilver, ebbenhout en ivoor en glas uitgevoerd tafelstuk. Het zestig centimeter hoge pronkstuk kon de fraudeur bij zijn vlucht in 1879 niet meenemen. Het tafelstuk bleef in Rotterdam en maakt deel uit van de collectie van het Historisch Museum Rotterdam.¹⁴

Pincoffs niet bij iedereen geliefd

Op het toppunt van Pincoffs' macht was het aantal mensen dat hem niet vertrouwde gering in aantal. Zijn integriteit stond nauwelijks ter discussie: anders zou men hem in 1874 nooit de ontvangst van de vorst hebben toevertrouwd. Voor zover er eind jaren zestig openlijke weerstand bestond tegen Pincoffs kwam die van de zijde van twee buitenstaanders die de pen als belangrijkste strijdmiddel hanteerden. B.G.F. Oldenkott en J.W. Thompson zagen Pincoffs en Mees als representanten van een Rotterdams liberalisme dat zij bestreden. Zij beperkten hun aanvallen niet tot het machtige duo, maar namen de gehele 'Ordeklik' op de korrel, in het bijzonder uitgever H. Nijgh, zijn *NRC* en het *Zondagsblad* dat vanaf 1867 verscheen en wat hij gebruikte ter bestrijding van antiliberaal Maasstedelijke sentimenten.

Oldenkott vestigde zich na rechtenstudies in Leiden en Leuven als advocaat in Rotterdam, waar hij carrière wilde maken als bankier.¹⁵ Gedurende zijn kortstondig directeurschap van de middenstandsbank Het Onderlinge Crediet (1865) raakte hij in conflict met Marten Mees, die volgens Oldenkott zijn bankcarrière om zeep had geholpen. Oldenkott beschikte over een vlotte pen en schreef enige tijd voor het *Rotterdamsch Weekblad*, een blad voor de lagere burgerij, in 1866 geïnitieerd door stoom- en snelpersdrukkerij H.J.M. van Meurs en L. Stufkens. Twee jaar later werd Oldenkott medewerker van het toen nog als katholiek weekblad verschijnende *De Maasbode*, waarin hij de strijd aanging

Luciferdoosjes met de portretten van Pincoffs en Kerdijk. Collectie Historisch Museum, Rotterdam (Foto: Hamelberg van Agtmaal).

met in zijn ogen de antikatholieke persgroep van Nijgh. De onderwijzer J.W. Thompson behoorde tot de oprichters van het blad, waarvan hij tussen 1885 en 1897 hoofdredacteur zou zijn. Thompson had evenzeer weinig op met de liberalen en met Pincoffs. In 1868 publiceerde hij *Het Rotterdams Liberalisme – een blik in het liberale zondenboek*. Hieruit blijkt duidelijk dat hij een hekel had aan liberalen die onvoldoende rekening hielden met de godsdienstige gevoelens van katholieken. Ook van joden moest Thompson weinig hebben. In zijn bescheiden literaire werk, zoals *Het gestolen kind: tafereelen uit het Rotterdamse volksleven* verwerkte Thompson antiliberaal, anti-joodse en antiprotestantse retoriek.¹⁶

Oldenkott verwierf bekendheid door zijn *Potloodstreepjes* – venijnige hekel-schriften, waarin hij uithaalde naar Mees en Pincoffs. Oldenkott bewonderde Multatuli en citeerde regelmatig uit de *Max Havelaar* en imiteerde graag diens toon, taalgebruik en spelling.¹⁷ In zijn *Geschiedenis van de Rotterdamsche Bank* noemde hij de Rotterdamse kassiers ‘droogstoppelig’ en ‘slijmgasterig’.¹⁸ In deze bankgeschiedenis wilde hij in korte Multatuliaans aandoende hoofdstukjes aantonen dat de ‘Putropolitane Meesenklik’ – het kassiersmonopolie van Mees – tegen de liberale beginselen handelde. Zo wees hij op de dubbelzinnigheid van Marten Mees, zelf een van de initiatiefnemers van deze in 1863 opgerichte Rotterdamsche Bank. Mees steunde toen de oprichting omdat de bank zich uitsluitend zou richten op handelskredieten in Indië, waar grote behoefte aan was. Hij zag hierin geen concurrentiegevaar omdat het werkterrein van de bank buiten Nederland lag. De Rotterdamsche Bank hield zich niet aan het concurrentiebeding en wilde zich niet tot Indische zaken beperken. De bank zag in toenemende mate mogelijkheden in de financiering van het moderne bedrijfsleven, ook van het Rotterdamse. Door deze koerswijziging betrad de bank het terrein van de Rotterdamse kassiers die hierdoor hun dominante positie dreigden te verliezen.

Oldenkott, die zich graag in het Frans uitdrukte, schreef in zijn bankgeschiedenis een portret van Pincoffs – een esquisse littéraire – waarin hij hem ‘Clincoff’ noemde: ‘Clincoff a le teint frais, le regard radieux et le visage empreint de cet épanouissement de béatitude, que est le reflet du contentement, de l’admiration de soi’.¹⁹

Pincoffs en de Rotterdamsche Handelsvereniging

In de jaren zestig gebeurde er weinig in Rotterdam of Pincoffs was erbij betrokken. Hij had grote invloed op burgemeester Joost van Vollenhoven, die ’s morgens op weg naar het stadhuis eerst even bij hem langsging om stedelijke kwesties te bespreken.²⁰ Het is dan ook niet verwonderlijk dat Pincoffs spoedig aan de

touwtjes trok bij de grote havenuitbreiding op de linker Maasoever van de jaren zeventig. Pincoffs was een van de grote voorstanders van uitbreiding van het havengebied op Feijenoord, het toen nog vrijwel ongerepte eiland gelegen tegenover de oude stad. Toen de gemeenteraad in 1868 geen kans zag de plannen voor Feijenoord te financieren, trok Pincoffs het initiatief naar zich toe. In 1872 berichtte hij het gemeentebestuur dat een combinatie van bankiers bereid was in de ontwikkeling van Feijenoord te investeren. Op 17 september 1872 richtte de combinatie de Rotterdamsche Handelsvereniging op met een maatschappelijk aandelenkapitaal van 15 miljoen gulden. Zelf nam Pincoffs een pakket van 5.000 aandelen à 250 gulden, terwijl de bankcombinatie op 12.000 aandelen intekende.

Binnen enkele maanden kwamen de gemeente en Pincoffs, die directeur zou worden van de nieuwe onderneming, tot overeenstemming over de voorwaarden waaronder de ontwikkeling van Feijenoord ter hand zou worden genomen. Pincoffs' maatschappij zou kunnen beschikken over bouwgrond voor aanleg van huizen, naast haventerreinen die de RHV voor 99 jaar in erfpacht kreeg. Van groot belang was dat het gemeentebestuur gedurende tien jaar geen andere handelsondernemingen een vestigingsvergunning voor het gebied zou verlenen en daardoor Pincoffs een monopoliepositie verleende. De gemeente verbond zich verder tot aanzienlijke infrastructurele investeringen, zoals de aanleg van de Maasbrug, de verkeersbrug tussen het oude en nieuwe stadsgedeelte, de Spoorweghaven, diverse havenbruggen, de bouw van kademuren, toegangswegen, bestratingen en aanleg van riolering. Het rijk financierde de aanleg van een spoorbrug en spoorviaduct, een essentiële schakel voor de spoorverbinding tussen Rotterdam en het zuiden van het land.

Binnen de raad van Rotterdam bood J. van Stolk Jz., een representant van de voornaamste families die Pincoffs niet zagen zitten, fel verzet tegen de concept-overeenkomst. Hij beperkte zich tot zakelijke, financieel-economische argumenten en probeerde iedere schijn van persoonlijke antipathie te verhullen door zijn vertrouwen in 'de loyauteit van den heer Pincoffs' met klem uit te spreken. Op principiële gronden wees hij af dat de gemeente een modern havenbedrijf als de Rotterdamsche Handelsvereniging wilde beschermen tegen potentiële concurrenten. Bovendien vroeg hij zich af wat de consequenties voor de gemeente waren indien Pincoffs' maatschappij liquideerde of faillieerde.²¹ De meeste raadsleden deelden het pessimisme van Van Stolk niet en schonken Pincoffs het vertrouwen. Jan Mees, de broer van Marten, beklemtoonde in het debat de goede trouw van Pincoffs en trok de twijfelaars over de streep. Uiteindelijk stemden 28 raadsleden voor en zeven tegen. Op 24 oktober 1873 ondertekende de gemeente de definitieve overeenkomst met de RHV. Pincoffs had een half jaar eerder afscheid genomen van de raad. Hij wilde zich volledig toewijden op

zijn nieuwe onderneming. De werken op Feijenoord kwamen tussen 1872-1877 tot stand. Rotterdam, het rijk en de RHV hadden circa 32 miljoen gulden geïnvesteerd in de ontwikkeling van Feijenoord.

In 1877 stond Rotterdam, volgens de geschiedschrijvers van de Kamer, op de drempel van een wereld van

schier onbegrensde mogelijkheden: een snel opbloeiend achterland, ongeken- de ontwikkeling van overzeesche gebieden, veelbelovenden technische vooruitgang. Wel zelden zal een nieuwe verbinding met de zee, zullen nieuwe spoorwegen op een beter oogenblik aan een havenstad zijn geschonken.²²

Toch zou Rotterdam de eerste tijd nog niet volledig profiteren van haar moderne infrastructuur. Er waren tegenvallers bij de aanleg van de Nieuwe Waterweg die niet diep genoeg was voor de stoomschepen van de transatlantische vaart. De grootste tegenslag was echter de deconfiture van het Pincoffsimperium.

De Pincoffscrisis

Op 14 mei 1879 nam Pincoffs onopvallend de benen naar Amerika, een roemloos afscheid van de stad waar hij zijn droom in duigen zag vallen. Pincoffs wist als creatieve boekhouder de slechte financiële gang van zaken lange tijd te maskeren. Zolang hij in staat was om nieuw geld aan te trekken, waarmee hij oude schuldeisers kon betalen en de heren aandeelhouders en commissarissen van de Afrikaansche hun dividenden opstrekten, hield hij zich financieel staande. Zijn financiële trukendoos leek onuitputtelijk. Hij was een meester in wisseltransacties, schroomde de internationale valutahandel niet en nam voorschot op voorschot op om oude schulden te vereffenen en nieuwe zaken te beginnen, waarvan de meeste ook verliesgevend waren. Hij had de failliete staat van zijn Afrikaanse handelspoot ook verdoezeld door financiële middelen aan de Rotterdamsche Handelsvereniging te onttrekken en naar de handelsmaatschappij over te hevelen. Pincoffs was oorspronkelijk van plan om de Afrikaansche en de Rotterdamsche te laten fuseren, maar commissarissen wezen dat voorstel af. Het duurde toch nog enige tijd voordat de malversaties aan het licht kwamen. Marten Mees trok pas aan de bel toen Pincoffs in korte tijd kortlopende kredieten in het buitenland had opgenomen. Eind april bracht Pincoffs zijn vriend Mees op de hoogte van de moeilijkheden bij de Afrikaansche Handelsvereniging. Het Pincoffs' spel was over. Vier dagen voor zijn vertrek stond de maatschappij diep rood. Pincoffs kon het tij niet meer keren en met zijn vlucht greep hij zijn enige kans om een vernederende gevangenisstraf te ontlopen. Pincoffs fraudeerde niet met opzet, maar de kwalijke gevolgen voor de firma waren er niet minder om.

Het handelsimperium spatte als een zeepbel uit elkaar en de stad maakte zich grote zorgen dat Rotterdams reputatie werd aangetast en dat de Pincoffscrisis de bonafide koopman in zijn val zou meeslepen. In mei 1879 bedroeg het verlies ruim 6,2 miljoen gulden en dat was meer dan 40 procent van het kapitaal, zodat statutair gezien de maatschappij moest liquideren. Van Stolk had zes jaar eerder op de theoretische mogelijkheid hiervan gewezen en nu was er sprake was van een reëel verlies. Het verlies bedroeg uiteindelijk meer dan 9,5 miljoen gulden.²³ Na liquidatie van de RHV nam de gemeente de exploitatie van de handelsinrichtingen in december 1882 over en richtte de Gemeentelijke Handelsinrichtingen op, waarmee formeel een einde kwam aan particuliere haven-exploitatie in Rotterdam.

Van 'heil' Pincoffs tot spotfiguur

De Pincoffscrisis zorgde voor een anti-joodse en anti-Ordestemming in de stad. De mannen van 'Orde' hadden Pincoffs op een voetstuk gezet en dat nam men hen kwalijk. Talrijke brochures en pamfletten verschenen waarin Pincoffs op de hak werd genomen. Op de kermis sloeg met niet langer op het hoofd van Jut, maar op dat van Pincoffs. Porseleinen asbakjes die Pincoffs voorstelden – Pinkhofjes – werden op de markt gebracht. In het circus graptten clowns dat Pincoffs de sterkste man van Holland was die in zijn eentje Rotterdam had opgelicht. Er kwamen Pincoffslucifers in de handel, waarop een als een haas weghollend heertje, dat een zak met 100.000 gulden droeg stond afgebeeld (zie afb. op p. 26). Een groot aantal spottende liederen werd uitgebracht, zoals 'De Plaat gepoetst, een humoristisch lied met pianobegeleiding'. De meeste spotliederen hadden een duidelijk anti-joodse lading. Het lied 'Geflatteerd', had als refrein:

'Komt vrienden en luistert ik zing u een lied
 Al kent gij de stof reeds, het hindert mij niet
 Ik zing u van Pincoffs den eerlijken Jood
 Die wist te flatteeren in 't klein en in 't groot.
 Hij was zo verstandig, diepzinnig geleerd
 Daarom wordt hij ook in mijn zang geflatteerd.
 In gunst bij de natie, regeering en kroon
 Was Pincoffs geridderd, maar toch niet schoon...'²⁴

Voor *Asmodée*, dat bekendstond om zijn wekelijks sensationele onthullingen en satirische aanvallen op personen, leverde Pincoffs voldoende kopij op.

Pincoffs de voortvluchtige directeur der Afr. Handelsvereniging, *was overal in*, waarin hij *niet* behoorde; waar hij echter *wel* in behoorde, had hij tot op heden *geen* plaats: in de gevangenis. Men zal trachten hem ook daarin eene plaats te *bezorgen*.²⁵

De spottende aanvallen in dit blad namen zulke anti-joodse sentimenten aan dat joodse Rotterdammers anoniem een ingezonden brief stuurden om te pogen de Pincoffscrisis niet te doen ontaarden in antisemitische retoriek.

Reeds lang heeft het mij trouwens verwonderd, dat gij die brave (?) lieden in uw weekblad niet eens duchtig hebt onder handen genomen. Nu zult gij echter teregt tegen hen ervaren; wat ik nu echter in het belang van ons, eerlijke Israëlieten, beleefdelijk heb te verzoeken is: beschimp en bevuil die verworpelingen zoo veel als maar mogelijk is, want zij hebben *veel, veel* rampzalig gemaakt, maar nogmaals wat ik u bidden mag, beschouw hen toch niet als Israëlieten; want zulks toonden zij in hun uiterlijk en huiselijk leven *in het geheel niet te zijn*. Zij, en allen met hen geparenteerd, zijn renegaten; zij trotseerden steeds de eerlijke en geloovige joden, op alle mogelijke manieren; het was altijd grievend en kwetsend voor een Israëliet, om te zien op welke wijze de sabbath- en feestdagen door die families als het ware werden verafschuwed.²⁶

De Maasbode benutte de val van Pincoffs voor een reeks antiliberales en anti-joodse artikelen en commentaren. Op 18 mei 1879 sneerde de krant:

Jaren lang hebben wij, met de armen over elkander gekruisd, den dans om het gouden kalf van hoog en laag, rijk en arm, niet-Katholieken en helaas ook Katholieken gadegeslagen met de onwillekeurige vraag op de lippen: hoe lang zal dit spel nog duren? Wanneer zal de liberale menigte, uit haren zwijmelmoes ontwaken en tot het besef komen, dat zij meetrekt aan den zegewagen van Israël's afgodsbeelden.²⁷

Ook Oldenkott deed een duit in het zakje en blikte terug op zijn eerder gepubliceerde literaire portret. Hij wilde alsnog zijn gelijk halen.

Lang voor 1868 had ik links en rechts een tirailleursvuur geopend tegen Pincoffs en tegen hen, die uit eigenbelang, uit zelfzucht, Pincoffs den weg bereidden voor zijn [...] guitenstreekjes, en tegen dat ellendige blad, dat er zijn hoofdzaak van maakt het Katholicisme in al zijne verhevenheid, in al zijn instellingen, te bespuwen te honen, te beliegen en te belasteren. Mijne schoten waren raak. De woede van de Kliek met al zijn ap- en dependentiën was groot en steeds klimmende met de zweepslagen mijnen *Ephemeriden*. Ziedend werd ze toen mijn boekske verscheen: *Gesch. v.d. R.B.*. Daarin toch had ik haar afgod aangerand, het maaksel harer handen. Toen ging er van alle kanten op mij lose een *haro sur le baudet, een tolle général*.²⁸

Het demasqué van Pincoffs knakte het zelfvertrouwen van de stad. Vele commentatoren wezen er op dat de stad mede schuldig was. Zoals de *Arnhemse Courant* van 11 oktober 1879 berichtte:

Gansch Rotterdam vleide hem en voedde die eerezucht en daardoor draagt het voor een groot deel de schuld van Pincoffs val en ondergang, en van al den jammer, de schade en de schande die er het gevolg van zijn geweest voor Rotterdam in de eerste plaats en ook voor het land in het algemeen.

Het echec met de Afrikaansche en Rotterdamsche Handelsvereniging zorgde voor een omwenteling, daar het vertrouwen in het particulier initiatief verminde en de stad de greep op het economisch leven wilde vergroten. Doordat Orde in een acute gezagscrisis verkeerde, vormden katholieken, conservatieven en antirevolutionairen een front tegen de liberalen. Die bleven in de meerderheid, maar geleidelijk trad een verschuiving in het machtscentrum op en daarvan profiteerden de confessionelen. Confessionele politici wensten niet zozeer de economische hervormingen terug te draaien, maar zij benutten de Pincoffscrisis om een vergroting van de bijdrage van de stedelijke overheid aan beschaving van de arbeidersstad te bepleiten. De ontstane politieke ruimte vulden zij op met confessionele stokpaardjes, zoals de strijd tegen prostitutie en kermis-vermaak.

Pincoffs: roman en toneelfiguur

Pincoffs is een ideale romanfiguur aan wie de ontwikkeling van de stad kan worden gespiegeld. In die zin staat de parvenu Pincoffs symbool voor een ambitieuze stad die graag de ranglijst van de belangrijkste steden wil aanvoeren. Het negentiende-eeuwse Rotterdam was in de ogen van de bevooroordeelde toeschouwer een 'Pietenstad' geworden. De Piet was de onhebbelijke figuur uit de Rotterdamse *Physiologie*, die behoorde tot het geslacht der apen

hetgeen vooral blijkt uit zijn verregaande zucht tot navolging. Hij wil meestal een fatsoenlijk mensch verbeelden, en de kunstgrepen, die hij daartoe aanwendt, zijn aardig om te zien.²⁹

De Piet staat voor de omhooggevallen middenstander, die opviel door zijn overdreven geldingsdrang om buiten zijn stand te treden. Rotterdam werd gezien als de parvenu onder de steden door haar opklimmen van bescheiden provincie-stad tot havenstad van formaat. De groei van de stad ging volgens sommigen te snel en Rotterdam ontwikkelde zich tot een stad die volgens velen de lelijkste stad van Nederland was.³⁰

Pincoffs stond model voor de valse zakenman, zoals Willem Schürmann, gebruikte in zijn roman, *De Berkelmans*.³¹, waarvan de eerste druk in 1906 verscheen. 'Horredam' – zoals Rotterdam wordt genoemd – is de stad waar Bardofs grootse plannen worden gerealiseerd. Bardofs staat voor Lodewijk Pincoffs, de geniale koopman die de stad een nieuwe toekomst bezorgde, maar die een fatsoenlijk mens niet kan vertrouwen. Pincoffs is een scheldwoord voor een ieder die in Rotterdam oneerlijk was. Schürmann, zelf een middenstander, beschrijft een stad waar wordt neergekeken op de hardwerkende burgerman, die geminacht wordt door deftige kooplieden en heren van de beurs. Schürmann

verwijst naar het *dédain* van de hoogste stand voor de middelste stand, waarvoor ook Oldenkott zich sterk maakte. De hoofdpersoon Berkelman is een modekoopman die de sympathie van de lezer verdient. De arme Belgische immigrant Berkelman verdiende door hard werk een fortuin, trouwde een deftige makelaarsdochter – de eerste stand in Rotterdam – maar zijn schoonfamilie accepteerde hem niet. Zijn sociale achtergrond stond een acceptatie als gelijkwaardige schoonzoon in de weg. Zelfs toen zijn failliete schoonfamilie op de zak van Berkelman teerde, nam de minachting niet af.

Berkelman vocht als middenstander tegen de grote warenhuizen die sterk in opkomst waren. Zijn strijd tegen de schaalvergroting verwijst naar het Rotterdam, waar de grote transitohavens werden aangelegd en waar alles in het teken stond van de grootstad van de toekomst, waar de middenstand in verdrukking kwam. In zijn confrontatie met zijn geliefde en verwende dochter Martine, keerde in de huiselijke kring het standsverschil terug. Berkelman koos een geschikte flinke, hardwerkende koopman voor zijn dochter uit, maar zijn dochter wees hem aanvankelijk hooghartig af: 'ik vind hem een "huip!"'.³² De huip was de figuur uit de Rotterdamse *Physiologie*, waarmee de auteurs de laagste sociale stand op satirische wijze beschreven. In de roman van Schürmann is de huip de plebejer uit Horredam.

In Horredam maten ze de deftigheid met de el, wogen ze stand met krenten! 'n Koopman van linnen per el was 'n plebejer, een van linnen per stuk voelde zich "meneer". 'n Kruidenier voelde z'n waardigheid scherp, en 'n schoenmaker wist dat hij helemaal geen waardigheid had.³³

Evenals Pincoffs kon Berkelman geen lid worden van de Sociëteit 'Harmonie', waar alleen deftig Rotterdam welkom was en de ballotagecommissie een familienaam en Rotterdamse tradities op een hogere sociale waarde taxeerde dan een geslaagde burgerman, die zijn middenstandsmilieu niet kon ontvluchten. Uiteindelijk overwinnen toch de deugden van de hardwerkende, nuchtere koopman, die zijn kinderen voorhield: het leven is geen roman.

De Pincoffsfiguur keerde eveneens terug in zijn toneelstuk *Het dubbele leven* dat voor het eerst in 1907 in Rotterdam werd opgevoerd.³⁴ De hoofdfiguur Walter van Essen heeft veel gemeen met Pincoffs, hoewel Schürmann hem een eigen leven geeft. Hij verbeeldt Van Essen als de tragische figuur die evenals Pincoffs teveel heeft willen bereiken, niet alleen uit persoonlijke motieven maar ook om zijn stad groot te maken. Hij leidt een dubbel leven: dat van de gevierde pionier en van de zwendelaar. Slechts weinigen weten dat en hij slaagt erin hen te doen zwijgen en tijdig weg te werken. Vanwege het geluk van zijn enig kind Lize wil hij zijn dubbele leven beëindigen en biecht zijn fraude op aan zijn familie.

O het heeft me dikwijls op de lippen gebrand [...] maar dan voelde ik dat het niet slecht was wat ik deed [...] omdat de uitkomst schitterend zal wezen [...] en ook [...] ook dacht ik aan Lize. Ik had een prachtige overtuiging. In alles vond ik steun [...] Ik bouwde door [...] Toen merkte ik dat ik te gauw gegaan was [...] de kosten waren te enorm. Ik betaalde dividend; er was geen dividend [...] ik nam het geld van het kapitaal [...] In een jaar zal het terecht komen dacht ik. De kosten bleven [...] Zoo is het gegaan, jaar in jaar uit [...] Niemand heeft me gewantrouwd! Wie zou 't durven?³⁵

Hij biecht zijn zakencompagnon ook alles op. Als deze zich tegen hem keert, weet hij hoe de stad over hem zal oordelen. Pincoffs vluchtte, maar Van Essen pleegt zelfmoord, een impliciete verwijzing naar wat volgens de toneelschrijver een eervolle daad voor een oplichter is.

Pincoffs raakte niet in vergetelheid. Het waren vooral geschiedschrijvers die zich met de ontwikkeling van het negentiende-eeuwse Rotterdam bezighielden die de vraag stelden naar de betekenis van Pincoffs voor Rotterdam. De meesten betreuren zijn daad, maar roemden zijn visie.³⁶ Als romanfiguur lijkt Pincoffs definitief uit beeld totdat het *Pincoffs spel* van Jacques Post in 1987 verschijnt. Deze roman gaat over oplichting en fraude. Pincoffs is hier gewoon een aantrekkelijke figuur voor een misdaadroman gebaseerd op de geschiedenis van de teloorgang van de Afrikaansche Handelsvereniging. Weliswaar speelt Pincoffs in deze roman een centrale rol, maar het gaat in hoofdzaak over oplichters die proberen de Afrikaansche een pootje te lichten; uit persoonlijke rancune tegen Pincoffs. Hier is Pincoffs indirect het slachtoffer. Factorij-agent Herbert Zoft is tussenpersoon van de Afrikaansche die opdracht krijgt Engelse oorlogs- en koopvaardischepen te provianderen. De Afrikaansche kan dat niet zelf doen, vanwege handelsverdragen met de Portugezen. Zoft is van plan Pincoffs te ruïneren en vergaart een vermogen door oplichting van Pincoffs. Zijn superieuren bij de Afrikaansche wantrouwen hem en sturen een plaatsvervanger. Zoft bekoopt zijn geldhonger met de dood. Hij laat zijn kapitaal na aan Edward Havelaar, levensgenieter en buitenechtelijke zoon van Eduard Douwes Dekker. Op zoek naar zijn erfenis raakt hij zelf verwickeld in het Pincoffs spel. Pincoffshaters proberen de joodse koopman failliet te doen laten gaan. Nicolaas Zoft, vader van Herbert Zoft, wraakt Pincoffs wie hij beticht zijn zoon te hebben vermoord. Vader Zoft koopt de aandelen van de Afrikaansche op en begint deze te dumpen. Het domino-effect heeft de val van het imperium tot gevolg.

Conclusie

De modernisering van het negentiende-eeuwse Rotterdam verliep aanvankelijk uiterst traag en volgens velen ontbrak het lange tijd aan initiatiefrijke mensen die visie en durf toonden. Pincoffs was zo iemand. Hij is een standbeeld waard,

schreef C. te Lintum in 1908, om er onmiddellijk aan toe te voegen dat men daar toen nog niet aan toe was.³⁷ Ook de geschiedschrijver-notaris Van Ravesteijn heeft waardering voor Pincoffs. Hij veroordeelt zijn malversaties en immorele gedrag, maar tegelijkertijd prijst hij zijn daadkracht.

Pincoffs was de man, dien het Rotterdam van de zeventiger jaren moest hebben [...] dat zonder Pincoffs deze stad in het gunstigste geval eerst vele tientallen jaren later haar plaats in het wereldverkeer zou hebben gevonden en van de uitbreiding aan gene zijde van de rivier [...] nog weinig bespeurd zou zijn.³⁸

De historicus L.J. Rogier heeft al dit enthousiasme voor Pincoffs gerelativeerd en meent dat ook anderen zich voor Rotterdams vooruitgang hebben ingezet en dat dezen evenzeer eer toekomt. Zonder Pincoffs was het waarschijnlijk langzamer gegaan, maar Rogier is ervan overtuigd dat de stad ook dan Feijenoord zou hebben ontwikkeld.³⁹ Rogier heeft gelijk; de beslissende rol lag niet bij één figuur, maar bij een club van mensen die inzag dat de toekomst van Rotterdam niet lag bij het vasthouden aan privileges voor een kleine bevoorrechte groep. De toekomst van Rotterdam als havenstad hing af van de bereidheid in moderne infrastructuur te investeren.

De affaire Pincoffs is opgeblazen en zijn vlucht is vooral uitgebuit door zijn politieke tegenstanders die anti-joodse sentimenten in de stad aanwakkerden en deze combineerden met een pro-katholieke en anti-Ordebeweging. Pincoffs werd een zondebok voor allen die vonden dat een nieuwe elite aan de touwtjes trok. De exploitatie van de havenstad ging in hun ogen ten koste van middengroepen die in de verdrukking kwamen en geen politieke invloed konden uitoefenen. Evenmin als men zijn verdienste voor Rotterdam moet overschatten, is het goed zijn financiële wandaden te relativeren, zoals een commentator vlak voor de Tweede Wereldoorlog deed. Zestig jaar later zou Pincoffs minder zwaar gestraft zijn dan in 1879. Hij zou zijn positie zelfs hebben kunnen behouden en misschien waren hem dan nog eerbewijzen toebedeeld.

Wij moeten derhalve thans Pincoffs niet beoordelen naar den maatstaf, welken de talrijke schotschriften uit de vorige eeuw voor zijn daden aanlegden, evenmin moeten wij ons laten beïnvloeden door de veel gebruikte tirades omtrent de door hem gedupeerde spaarders: voor dezen waren noch de aandelen, noch de obligaties van een toch altijd min of meer speculatieve onderneming als een ouderwetsche handelsmaatschappij en reederij op Afrika, een behoorlijke belegging en wanneer zij hun geld bij deze speculatie verloren hebben is dit grootendeels een gevolg van hun streven naar winst-bejag.⁴⁰

Op 14 april 1979 – honderd jaar na de vlucht van Pincoffs – schreef de *NRC*, in een artikel gewijd aan de 'opkomst en ondergang van een avonturier' dat op Pincoffs nog steeds een vloek rustte. Een populaire Rotterdammer zou hij niet

worden. 'Een standbeeld hoeft voor hem niet opgericht te worden. Een straat hoeft niet naar hem genoemd.' Inmiddels is Pincoffs toch gerehabiliteerd en heeft hij een standbeeld gekregen op de Kop van Zuid toen dit stadsdeel na 1990 opnieuw werd ontdekt. Voor de mensen buiten Rotterdam blijft hij toch in de eerste plaats een negentiende-eeuwse meesteroplichter.

Tabakspot in de vorm van Pincoffs, die na zijn vlucht tabakshandelaar in New York was geworden. Pincoffs kon nu op zijn beurt 'leeggehaald' worden. Collectie Historisch Museum, Rotterdam (Foto: Hamelberg van Agtmaal).

Noten

- ¹ Bram Oosterwijk, *Vlucht na victorie – Lodewijk Pincoffs (1827-1911)* (Rotterdam 1979) 161.
- ² Ibidem, 126-129.
- ³ Zie bijvoorbeeld Keetie E. Sluiterman, *Moret 110 jaar. Van accountancy naar multiprofessionele dienstverlening* (Rotterdam 1993) 16.
- ⁴ Jacques Post, *Het Pincoffs spel* (Utrecht 1987) 226.
- ⁵ Het navolgende is, tenzij anders vermeld, gebaseerd op Oosterwijk, *Vlucht na victorie* (noot 1), passim. De kassiersfirma R. Mees en Zoonen was al sinds de oprichting in 1849 bij het bedrijf Kerdijk en Pincoffs betrokken, en was dat ook bij alle latere ondernemingen van Pincoffs. Waarschijnlijk dankte Pincoffs zijn entree bij de Rotterdamse elite aan de voorspraak van de familie Mees; met Marten Mees (1828-1917) onderhield hij niet alleen zakelijke, maar ook vriendschappelijke relaties.
- ⁶ L. Kerdijk, *West-Afrika 1857/1858. Reisjournaal van Lodewijk Kerdijk, ingeleid door mr. A.F. Schepel* (Schiedam 1978).
- ⁷ *De Hollandsche Revue* 16 (1911) 622-627.
- ⁸ Maureen Callahan, *The harbor barrens; political and commercial elites and the development of the port of Rotterdam* (Princeton 1981).
- ⁹ Zie uitvoeriger Paul van de Laar, *Stad van formaat. Geschiedenis van Rotterdam in de negentiende en twintigste eeuw* (Zwolle 2000) hoofdstukken een en twee.
- ¹⁰ H.C. Hazewinkel en J.E. van der Pot (eds.), *Vier eeuwen Rotterdam. Citaten uit reisbeschrijvingen, rapporten, redevoeringen, gedichten en romans 1494-1940* (Rotterdam 1942) 165.
- ¹¹ C. de Jong, 'Het dubbele leven van Willem Schürmann', *Rotterdams Jaarboekje* (1965) 238-241.
- ¹² W.C. Mees, *Man van de daad. Mr Marten Mees en de opkomst van Rotterdam* (Rotterdam 1946) 410.
- ¹³ Mees, *Man van de daad* (noot 12), 410.
- ¹⁴ Oosterwijk, *Vlucht na victorie* (noot 1), 137, Nora Schadee, *Een rijk geheugen. Geschiedenis van Rotterdam 1270-2001* (Rotterdam 2002) 137.
- ¹⁵ Adolph L. Pincoffs, 'Lodewijk Pincoffs', *Rotterdamsch Jaarboekje* 5 (1927) 68-74. Voor biografische gegevens over Oldenkott zie Mees, *Man van de daad* (noot 12), 452 e.v.
- ¹⁶ J.W. Thompsen, *Het gestolen kind. Tafereelen uit het Rotterdamsche volksleven* (Rotterdam 1882, tweede druk), Oosterwijk, *Vlucht na victorie* (noot 1), 73.
- ¹⁷ L.J. Rogier, *Rotterdam in het derde kwart van de negentiende eeuw* (Rotterdam 1953) 48.
- ¹⁸ Mr. B.O., *Geschiedenis van de Rotterdamsche Bank in hoofdstukken* (Rotterdam 1868) 5.
- ¹⁹ Ibidem.
- ²⁰ Mees, *Man van de daad* (noot 12), (404).
- ²¹ Handelingen der gemeenteraad van Rotterdam, 27-12-1872.
- ²² *Kamer van Koophandel en Fabrieken Rotterdam 1803-1928. Gedenkboek samengesteld door het secretariaat* (Rotterdam 1928) 469.
- ²³ Voor details over de overeenkomst vgl. verslag van de buitengewone aandeelhoudersvergadering 14 juni 1879.
- ²⁴ Oosterwijk, *Vlucht na victorie* (noot 1), 196.
- ²⁵ *Asmodée*, 28 mei 1879.
- ²⁶ *Asmodée*, 22 mei 1879.
- ²⁷ Oosterwijk, *Vlucht na victorie* (noot 1), 183.
- ²⁸ Mr. B. Oldenkott, *Postloodstreepjes van Redivivus* (Leiden 1879) 12-13. Hierin nam Oldenkott op verzoek van de uitgever zijn literaire portret van Pincoffs over, waartegen zijn 'vanité d'auteur zich natuurlijk niet heeft verzet', aldaar noot 1, p. 24.

- ²⁹ *Physiologie van Rotterdam door twee Rotterdammers* ('s-Gravenhage 1844) 125.
- ³⁰ Paul van de Laar, *Veranderingen in het geschiedbeeld van de koopstad Rotterdam* (Rotterdam 1998).
- ³¹ Willem Schürmann, *De Berkelmans* (Rotterdam 1920, zesde druk).
- ³² Ibidem, 55.
- ³³ Ibidem, 58.
- ³⁴ Willem Schürmann, *Het dubbele leven. Toneelspel in vier bedrijven* (Amsterdam, z.j., tweede druk).
- ³⁵ Ibidem, 65.
- ³⁶ Oosterwijk, *Vlucht na victorie* (noot 1), 249-257.
- ³⁷ C. te Lintum, 'De oorzaken van Rotterdams opkomst en ontwikkeling', overdruk *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap* 2.XXV 2 en 3 (1908) 453 e.v.
- ³⁸ L.J.C.J. van Ravesteijn, *Rotterdam in de negentiende eeuw. De ontwikkeling der stad* (Rotterdam 1924) 90.
- ³⁹ Rogier, *Rotterdam in het derde kwart van de negentiende eeuw* (noot 17), 77-78.
- ⁴⁰ Kapitein Nemo, 'Pincoffs redivivus. Als deze zaak eens 60 jaar later had plaats gehad....' (z.p. .z.j.).